

היד הלוקחת של המדינה

פטר סלוטרדייק

בראשיתם של כל היחסים הכלכליים עומדות, אם להאמין לקלאסיקנים, שרירות הלב והאמונה התמימה. ז'אן ז'אק רוסו התייחס לכך במשפט המפורסם הפותח את החלק השני של המסה משנת 1755, "על המקור והיסודות לאי-השוויון בין בני אדם": "הראשון שגידר לו חלקת אדמה והעלה בדעתו לומר: זאת לי היא, ואף מצא סביבו אנשים תמימים דיים להאמין לו, היה מייסדה האמיתי של החברה האזרחית".¹

כך מתחילים אפוא מה שאנחנו מכנים "החיים הכלכליים" – ביכולת להקים גדר משכנעת ולכפוף את השטח המגודר לכוח השליטה של אדוני הגדר על ידי הכרזה סמכותית: *Ceci est á moi*. הלוקח הראשון הוא היזם הראשון – האזרח הראשון והגנב הראשון. והוא ילווה, באורח בלתי נמנע, בנוטריון הראשון. כדי שאפשר יהיה להתחיל בעבודת אדמה נושאת רווחים, יש הכרח ב"עשייה ממשית" טרום-כלכלית, שאינה מתבטאת אלא בפעולה הגסה של תביעת הבעלות. את זו יש לעגן בדיעבד בחקיקה: בלי הסכמתו של ה"תמים", המאמין בתקפותה של הלקיחה הראשונה, לא תוכל זכות הקניין להתקיים לאורך זמן.

מה שהחל ככיבוש זוכה לחותמת המאשרת של הטאבו; שרירות הלב הבראשיתית מקבלת הכרה משפטית. סודה של החברה האזרחית טמון בקידוש

למפרע של היוזמה האלימה. העיקר הוא להיות הראשון בסביבה כאשר מתחיל הגזל אשר יעוגן בעתיד בתוקף חוקי. מי שמצטרף מאוחר מדי, יענש בידי החיים. מי שנמצא בצדה הלא נכון של הגדר יישאר עני. לדלי האמצעים נראה העולם כמקום שבו היד הלוקחת של האחר כבר ניכסה לעצמה הכל – לפני שהם עצמם הספיקו להיכנס לזירה.

המיתוס של רוסו בדבר הולדת החברה האזרחית מתוך כיבוש האדמה השפיע לא מעט על הפוליטיקה המודרנית. קרל מרקס התרשם כל כך מן הרעיון של הגידור הראשוני, עד שלדעתו כל ההיסטוריה הקדומה של הקפיטליזם – מה שקרוי בפיו "ההצבר הראשוני" – מתחילה בשרירות הלב הנפשעת של כמה בריטים בעלי קרקעות, שהעלו בדעתם לתחום בגדר שטחים נרחבים ולרעות בהם עדרי הון גדולים נושאי צמר. תופעה זו לא הייתה יכולה לקרות באופן טבעי לולא גורשו מן האדמות הללו אדוניהן המקוריים או אלה שנהנו מהן.²

מרקס פיתח על יסוד זה את "ביקורת הכלכלה המדינית", המבוססת – בהשפעתו הברורה של רוסו – על החשד שכל הכלכלה נשענת על תנאים טרום-כלכליים שרירותיים; שמקורה באותן יוזמות גידור אלימות שהובילו, לאחר צעדי בנייה רבים, להסדרי הרכוש הנוכחיים בחברה האזרחית. היוזמות הראשונות של ה-beati possidentes ("בעלי החזקה המבורכים") אינן אלא חזרה על החטא הקדמון בתחום יחסי הקניין. החטא מתרחש ברגע שהבעלות הפרטית מופרדת מן הבעלות הכללית, והוא ממשיך לבוא לידי ביטוי בכל מעשה כלכלי עתידי.

בדעות כאלה נעוץ יסודו של ההרגל המודרני האופייני למרקסיזם – אבל לא רק לו – לזלזל בזכות התקפה, ובמיוחד בזכות האזרחית המוצאת את ביטויה באיסור על הפגיעה בקניין הפרטי. המזלזלים מאמינים כי ה"קיים" הוא תוצאה של עוול מקורי. ומאחר שהשקפה זו גורסת כי מקורו של הרכוש הוא ב"גניבה" הראשונית מבעלות משותפת בעלת גבולות מטושטשים, היא תובעת מבעלי הרכוש בימינו להשלים עם העובדה שיום יבוא ותיקון המצב הזה יעלה על סדר היום הפוליטי. ביום הזה יתנערו ה"תמימים" של ימים עברו מתמימותם, ייזכרו ב"פשע" של הקמת הגדרות הראשונות, יתמלאו ברוח סערה מהפכנית ויקומו למוטט את הגדרות הקיימות. מנקודה זו ואילך נדרשת מדיניות של פיצוי בגין הקיפוח שנאלצו רוב האנשים לסבול בעת החלוקה הראשונית. עתה צריך

הכלל לדרוש בחזרה כל מה שהלוקחים הפרטיים הראשונים ניכסו לעצמם. על בסיס הזלזול המהפכני בקניין התגבשה הדעה שבסופו של דבר אין משמעות למה שהשתייך אי-אז לבעלים ה"חוקיים" כיום. רק צעד אחד מפריד בין הזלזול הזה ובין הפקעה. כל האוונגרדים טוענים בקול שיש לפצוח בחלוקת העולם מחדש. על רקע זה קל להבין מדוע הכלכלה ה"ביקורתית", אליבא דרוסו, חייבת הייתה ללבוש צורה של תיאוריית גניבה כללית. במקום שבו שולטים הגנבים – הגם שזה זמן רב הם נחשבים לאדונים נכבדים – יכול מדע הכלכלה הריאליסטי להתפתח אך רק לכדי תורת הקלפטוקרטיה של האמידים. תורה כזו הרי יכולה להסביר כיצד אירע שבעלי המאה היו מאז ומעולם גם בעלי השררה: מי שנטל חלק בתפיסת האדמות הראשונית, יתייצב בראש התור גם בתפיסות שלטון מאוחרות יותר.

מפרספקטיבה פוליטית, המדע החדש העוסק ביד הלוקחת מבהיר מדוע צריך לקחת בחזרה מה שנלקח בתחילה כדי להביס את האוליגרכיה הקיימת. כאן מתייצב על הבמה הרעיון הפוליטי המשמעותי ביותר שהתגבש במאה התשע-עשרה ושמילא תפקיד מרכזי בעיצובה של המאה הקודמת, בחסות הניסוי הסובייטי בשנים 1917–1990. הרעיון הזה ביטא תפיסה הומיאופתית כמעט, בהטעימו את התפיסה שנגד הגניבה המקורית שביצעו המעטים תועיל רק גניבה נגדית, מוצדקת מבחינה מוסרית, מצד הרבים. ביקורת הקלפטוקרטיה האזרחית והאריסטוקרטית – שהחלה בתזה המאיימת ומבשרת הרעות של רוסו – אומצה בידי השוליים הקיצוניים של המהפכה הצרפתית בהתלהבות מרה, שהולידה את הזיווג בין אידיאליזם לטינה. כבר בחוגי הסוציאליסטים המוקדמים נשמעה האמירה: "הרכוש הוא גניבה". האנרכיסט פייר-ז'וזף פרודון, אבי המשפט הזה, דרש בחיבורו רכוש מהו,³ שראה אור בשנת 1840, כי הסדר הישן יבוטל לטובת כינון אגודות יצרנים נעדרות מנהיגים – רעיון שהתקבל תחילה בתשואות רמות בידי מרקס הצעיר. כידוע, כמה שנים מאוחר יותר הפנה מרקס עורף להשראתו של פרודון וטען בתוקף כי עלה בידו לחשוף את היסודות העמוקים יותר של בעיית הרכוש – ומכאן גם את יסודות תופעת הגניבה.

אף שבתקופה מאוחרת קרא מרקס, בטון מזלזל קלאסי, ל"הפקעת הרכוש מן המפקיעים", משמעות הדבר לא הייתה בשום אופן תיקון העוול שנגרם דורות רבים קודם לכן. הציווי המרקסיסטי הזה, שנישא על כנפיה של תיאוריה ערכית מבולבלת, כיוון דווקא לחיסול יחסי הביזה המתחדשים תדיר של המערכת הקפיטליסטית. לטענת מרקס, היחסים הללו מוודאים שה"ערך" של

כל התוצרים התעשייתיים מחולק באופן לא צודק: מינימום קיומי לעובדים ושפע עודפי הערך לבעלי ההון.

מתוך תיאוריית הערך העודף המרקסיסטית נולדה התזה ההרסנית ביותר שנוסחה אי פעם בתחום ביקורת הרכוש. לאורה נראית הבורגנות – הגם שדה־פקטו היא מעמד יצרני – כקולקטיב קלפטוקרטי מיסודו. ה"מודוס ויוונדי" של המעמד הזה ראוי לגנאי, על אחת כמה וכמה כאשר הוא טוען באופן רשמי לחירות ולשוויון כלליים, ובמיוחד לחופש לערוך חוזים במסגרת היחסים העסקיים. על פי תיאוריה זו, ההסכמים המושגים בין מעסיקים לעובדים במסגרת משפטית הם לא יותר מהתגלמות "הרכוש הסחטני", בלשונו של פרודון.

מכאן קצרה הדרך לטענה שכל רווחיהם של בעלי ההון אינם אלא גניבה של הערך העודף. תשלום משכורת, גורסת התיאוריה, הוא בסך הכל לקיחה במסווה של נתינה; הוא מאפשר ביזה המתחפשת ליחס חליפין וולונטרי וצודק. הניסוח הזה של היחסים הכלכליים היסודיים משמש תשתית מספקת להפיכת ה"קפיטליזם" למילת גנאי כוללת.

כך מתחיל כעת הסיבוב מחדש. הגזל הפיאודלי של העבדים ושל המשועבדים נמשך לכאורה בגזל מודרני או בורגני של מקבלי המשכורות. התיאוריה קובעת שהסדר הכלכלי ה"קפיטליסטי" מונע בידי האנטגוניזם הבסיסי בין הון לעבודה. תזה זו, על אף כל הפאתוס הסוגסטיבי שלה, נשענת על הצגה שגויה של היחסים: בשום אופן אין לחפש את הגורם המניע של הכלכלה המודרנית במתח בין הון לעבודה. הגורם האמיתי טמון דווקא בקשרים האנטגוניסטיים בין נותני האשראי לבעלי החוב. הדאגה להחזרת חוב האשראי היא שמניעה את הכלכלה המודרנית מראשיתה – ולנוכח הדאגה הזו, ההון והעבודה נמצאים באותו צד של המתרס.

בימים אלה של משבר פיננסי, אנו קוראים בצהובונים שהאשראי הוא נשמת כל מפעל ושאת המשכורות משלמים קודם כל ועל פי רוב מכספי הלוואות; רק במקרים של הצלחה הן משולמות מכספי הרווחים. השאיפה לרווח היא תופעת לוואי של תשלומי החוב, ואי־השקט התזזיתי של היזם הפועל ללא מנוח הוא הרפלקס הנפשי שמעורר לחץ הריבית.

עם זאת, הטענה השגויה ש"הון" הוא שם נרדף לגניבה שאינה יודעת שובע עודנה רווחת, כפי שמדגימים דברי ההבל של ברטולד ברכט: מהו שוד

בנק לעומת ייסודו של בנק חדש? לא משנה לאן נביט: באנליזות של השמאל הקלאסי הגניבה מושלת בכל, אף שהיא עוטה חזות רצינית לכאורה ולמרות היחס האבהי-משהו שמפגינים גופים עסקיים מסוימים כלפי עובדיהם. "המדינה האזרחית", על פי טענות אלה, אינה יכולה להיות הרבה יותר מסינדיקט המגן על "האינטרסים השולטים" המוכרים לנו כל כך.

בנקודה זו מוטב לנו שלא למנות את הטעויות ואת אי-ההבנות שקנו להן שביתה בקו המחשבה על אודות הקניין, שראשיתו ברוסו והמשכו במרקס ובלנין. זה האחרון הדגים מה קורה כאשר לוקחים את הנוסחה של הפקעת הרכוש מידי המעמד הגזול, מוציאים אותה מן הספרה של מסה קנאית ומתרגמים אותה לשלטון אימים של מפלגה. ללנין אנו חייבים את התובנה האקטואלית תמיד שגורל הקפיטליזם, כמו גם גורלו של מתנגדו כביכול, הסוציאליזם, קשורים קשר הדוק בעיצוב המדינה המודרנית.

ואמנם, מי שרוצה לחזות בגרסה המודרנית ביותר של פעילות היד הלוקחת צריך רק להתבונן במדינה העכשווית. כדי להעריך נכונה את ההתנפחות העצומה של הגוף המדיני בעולם של ימינו, כדאי מאוד להיזכר בקרבה ההיסטורית שבין הליברליזם המוקדם ובין ראשיתו של האנרכיזם. שתי התנועות הודרכו בידי ההנחה השגויה שאנו צועדים לקראת תקופה של ישות מדינית מוחלשת. אך בעוד שהליברליזם שאף למדינה מינימלית, השולטת באזרחיה באופן כמעט בלתי מורגש ומניחה להם לנהל את עסקיהם, האנרכיזם העלה על סדר היום את הדרישה לביטולה המלא של המדינה.

שני העקרונות הללו ביטאו את החשיבה האופיינית למאה התשע-עשרה בדבר בניית מערכות – הציפייה שביזת בני אדם בידי בני אדם תבוא לקצה בעתיד הנראה לעין, בראש ובראשונה בעקבות היחלשותם של הכוחות הטפיליים הבלתי יצרניים, האצולה והכמורה, והתמוססות המעמדות החברתיים המקובלים לכדי מעגלים קטנים ובלתי מנוכרים, שיצרכו רק מה שהם מייצרים.

ניסיון המאה העשרים הראה שההיגיון של המערכת פועל נגד הליברליזם והאנרכיזם. מי שמבקש להבין לאשורה את פעילות היד הלוקחת צריך לבחון תחילה את פעילות הכוח הנוטל הגדול ביותר בעולם המודרני – את מדינת המסים המעודכנת, שתוסיף ותתפתח למדינת החובות. בתוך מאה שנים נעשתה המדינה המודרנית למפלצת היונקת ויורקת כסף בממדים שלא נודעו כמותם עד כה. הדבר עלה בידה בעיקר בזכות הרחבה מופלאה של תחום המיסוי, ובמיוחד על ידי החלת מס ההכנסה הפרוגרסיבי. המס הזה אינו אלא מקבילה פונקציונלית של ההפקעה הסוציאליסטית, עם יתרון בולט אחד: הוא

מאפשר לחזור על ההליך שנה אחר שנה – במיוחד אצל אלה שלא חוסלו כבר בחליבה של השנה הקודמת. כדי להעריך נכונה את תופעת הסובלנות המופלגת למס שמפגינים האמידים, יש להיזכר אולי שכאשר הנהיגה לראשונה המלכה ויקטוריה מס הכנסה בגובה חמישה אחוזים, היא חששה שמא חצתה בכך את גבול הנסבל.

לפנינו תופעה מדהימה: מדינות מס בנויות לתלפיות מצפות שמדי שנה תועבר מחצית מכל ההצלחות הכלכליות של השכבות היצרניות לקופתן, והמשלמים נמנעים מדרך התגובה ההגיונית ביותר ואינם יוזמים מרד אזרחי נגד המוסדות הכלכליים של המדינה. כך נראה אילוף פוליטי, שהיה גורם לכל שר אוצר של מדינה אבסולוטית להחוויר מקנאה.

ל נוכח היחסים הללו קל להבין מדוע השאלה אם לקפיטליזם יש עוד עתיד מנוסחת בעצם באופן שגוי. בניגוד לטענות שמעלה הרטוריקה הרווחת, ההיסטורית וחסרת המחשבה, איננו חיים כיום בשום אופן במערכת "קפיטליסטית", אלא בסדר שעלינו להגדירו כסוציאליזם זוטא תוקפני של מדינת המס, המבוסס על כלכלת רכוש. התואר הרשמי והמביש לכך הוא "כלכלת שוק סוציאליסטית". מאז שהפכו משרדי האוצר האזוריים והלאומיים למונופול, התייצבה היד הלוקחת בעיקר בשירות המשימות הקהילתיות. פעילויותיה מוקדשות לעבודות הסיזיפיות הנובעות מן הדרישות ל"צדק חברתי" – דרישות הנשענות על הסברה שלקחה ביד רחבה מחייבת גם נתינה ביד רחבה. וכך, מתוך הגזל האנוכי והישיר שהתחולל בתקופות הפיאודליות, נולדה כעת קלפטוקרטיה לא אנוכית של המדינה, התחומה במסגרות המשפט. שר אוצר מודרני הוא רובין הוד הנשבע אמונים לחוקה. הלקיחה במצפון נקי, המאפיינת את היד הציבורית, מצדיקה את עצמה, באופן אידיאלי כמו גם מעשי, על ידי השירות הבלתי ניתן להכחשה שהיא מעניקה להשכנת שלום חברתי – שלא לדבר על הדברים האחרים שהמדינה הנותנת לוקחת מבצעת. השחיתות נשאת לרוב מוגבלת למדי, למרות הטענות המושמעות בקלן או במינכן. מי שירצה לערוך ניסוי הקורא תיגר על המצב הקיים צריך רק להיזכר במצב השורר ברוסיה הפוסט־קומוניסטית, שבה הצליח אדם חסר מעמד כמו ולדימיר פוטין לגנוב לעצמו הון פרטי של יותר מעשרים מיליארד דולר בתוך שנים ספורות של שירות ציבורי בהנהגת המדינה.

לזכותם של הליברלים, הצופים במפלצת הלוקחת שעל גבה רוכבת מערכת הרווחה, ייאמר שהם אמנם מתריעים מפני הסכנות הטמונות במצב הנוכחי. הסכנות הללו הן ויסות היתר, שמציב גבולות צרים מדי להתלהבות העסקית; מיסוי היתר, המעניש על הצלחה; וחבות היתר, המפגינה זלזול ברצינותו של התקציב ונוקטת קלות דעת ספקולטיבית – הן במגזר הפרטי והן במגזר הציבורי.

כותבים בעלי נטייה ליברלית היו מן הראשונים להצביע על כך שהתנאים הנוכחיים מעידים על נטייה להיפוך הגזל. אם בכלכלת העת העתיקה חיו העשירים באופן ישיר ומובהק על חשבון העניים, הרי בכלכלה המודרנית הגיעו הדברים לידי כך שהאנשים הבלתי יצרניים חיים באופן עקיף על חשבון האנשים היצרניים; ולא זו בלבד, אלא שנאמר להם – והם אף מאמינים בכך בכל לבם – שנעשה להם עוול ושחייבים להם עוד יותר.

בפועל, לפחות מחצית מן האוכלוסייה של כל אומה מודרנית מורכבת מאנשים חסרי הכנסות או בעלי הכנסות נמוכות, שאינם נושאים בעול התשלומים. קיומם של האנשים האלה בעולם תלוי ביכולותיה של המחצית משלמת המסים. אם ניצול מסוג זה יתפשט ויקצין, ייתכן שנגיע במהלך המאה העשרים ואחת למצב של דה-סולידריות בקנה מידה גדול. התזה הליברלית ההגיונית כל כך בנוגע לגזל שמבצעים הבלתי יצרנים ביצרנים תוכיח כך את עליונותה על התזה השמאלנית, שכבר מזמן אינה הגיונית כל כך, בדבר גזל העבודה באמצעות ההון. למצב עניינים מעין זה תהיינה השלכות פוסט-דמוקרטיות, שמוטב שלא נעסוק בהן בפירוט כרגע.

הסכנה הגדולה ביותר לעתיד המערכת טמונה כיום במדיניות החובות הקיינסיאנית המרעילה את המדינה. באופן חשאי אך בלתי נמנע היא מובילה למצב שבו ייאלצו שוב הלווים לנשל את המלווים – כפי שכבר אירע פעמים רבות בהיסטוריית החליבה, מאז ימי הפרעונים ועד רפורמות המטבע של המאה העשרים. החידוש בתופעה הנוכחית הוא הממדים המחרידים של החובות הציבוריים. בין שנהיה עדים לפשיטת רגל, לרפורמת מטבע, לפיחות או לאינפלציה – ההפקעות הגדולות הבאות כבר בדרך. כבר עתה ברור מה תהיה הכותרת של התסריט העתידי: "ביזת העתיד בידי ההווה". היד הלוקחת נשלחת בחוסר כבוד אפילו אל חייהם של הדורות הבאים.

הכוח היחיד המסוגל להתייצב נגד ביזת העתיד צריך לדרוש המצאה מחדש, סוציאל-פסיכולוגית, של ה"חברה". זו תהיה מהפכה של היד הנותנת. היא תוביל

לביטול כפיית המסים ולהפיכתם למתנות לכלל – בלי לגזור בכך עוני מרוד על המרחב הציבורי. השינוי הזה עשוי להוכיח שבמאבק הנצחי בין חמדנות לגאווה ידה של האחרונה יכולה לעתים להיות גם היא על העליונה.

פטר סלוטרדייק הוא פילוסוף וחוקר תרבות. הוא מלמד פילוסופיה ותקשורת באוניברסיטה לאמנות ולעיצוב בקארלסרוהה, גרמניה. המאמר פורסם לראשונה בגרמנית ב-*Frankfurter Allgemeine Zeitung* ב-13 ביוני 2009.

הערות

1. ז'אן ז'אק רוסו, "על המקור והיסודות לאי-השוויון בין בני אדם", בתוך מאמרים, תרגם עידו בסוק (ירושלים: מאגנס, 1993), עמ' 161.
2. קרל מרקס, הקפיטל: ביקורת הכלכלה המדינית, כרך א (מרחביה: ספריית פועלים, 1947), עמ' 592–606.
3. Pierre Joseph Proudhon, *What Is Property?* eds. and trans. Donald Kelley and Bonnie Smith (Cambridge: Cambridge, 1993).